

- ta'lim xizmatlariga to'lov qilish.

Shuningdek, kishilar iste'mol krediti oladigan holatlarda bir qator holatlar kuzatiladi. Jumladan, qo'shimcha mablag'larni jalb qilish zarur bo'lganda kutilmagan moliyaviy qiyinchiliklar yuzaga keladi. Qimmat davolanish uchun qo'shimcha pul zarur bo'ladi. Iste'mol kreditini olishda quyidagilarga alohida e'tibor berish lozim:

- to'lovlar miqdori;
- to'lovlar jadvali;
- komissiyalar miqdori;
- bank huquqlari;
- qayta moliyalashtirish.

Xulosa shuki, iste'mol krediti mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish va banklar istiqboli uchun ustuvor masala bo'lib qaraladi. Iste'mol kreditiga bo'lgan talabning oshishi ro'yxatdan o'tishning soddaligi bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu turdagi kreditlar bank muassasalari uchun asosiy ish yo'nalishi bo'lib ham hisoblanadi. Iste'mol krediti iqtisodiy bozorning alohida sohasi bo'lib, unda kredit resurslarini bank tashkilotlari, jismoniy shaxslar va ushbu sohaga tegishli tashkilotlar o'rtasida tezkorlik va to'lov shartlarida qayta taqsimlashga qaratilgan turli operatsiyalar amalga oshiriladi. Shu bilan birga, shaxsiy yoki oilaviy ehtiyojlar uchun mablag'larni moliyaviy tashkilotlar va kredit kooperativlaridan ham olish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2006-yil 6-maydagi "Iste'mol krediti to'g'risida"gi O'RQ-33-son Qonuni. Manba: <https://lex.uz/ru/docs/1004687>

2. Комиссарова М.В., Даниленко С.А. Банковское потребительское кредитование. Учебно-практическое пособие. - М.: Юстицинформ, 2011. - с. 11. ISBN 978-5-7205-1092-3.

3. Лаптева Е.В. Кредитование физических лиц в Российской Федерации: статистический аспект и прогнозирование. – Волгоград: Изд-во «Сфера», 2022. - с. 14.

XALQARO MOLIYAVIY HISOBOTNING EVOLYUTSIYASI

Mirzayev Dilshod Aminovich,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Axborot tizimlari
va raqamli texnologiyalar" kafedrasida dotsenti, PhD.*

Utkurov Javohirxon Baxodir o'g'li,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Axborot tizimlari
va raqamli texnologiyalar" kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi*

Ko'p yillar davomida XMHdan foydalanishning amaliyoti shuni ko'rsatadiki iqtisodiy sohadagi uzoq muddatli (davomli) jarayon sifatida tavsiflaydi. Shu sababli ushbu jarayonni tizimli ko'rib chiqish uning rivojlanishi bo'yicha tadqiqotlarni ham o'z ichiga oladi. Tarixiy usulning funktsional texnikasi ko'rib chiqilayotgan jarayonning rivojlanish bosqichlarini (davrlarini) aniqlashni o'z

taqozo etadi. Ya’ni, ko‘rib chiqilayotgan uzoq muddatli jarayonni tegishli xronologik davrlarga shartli ravishda ajratishga asoslangan tartibli tizimlashtirish, belgilangan davrlashtirish mezoniga qarab, ma’lum bir o‘ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

XMH evolyutsiyasini davriylashtirish mezonlariga mos ravishda izlanishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib o‘zgarishlarni aniqlash mantiqqa to‘g‘ridir:

- XMHlarning shakli va mazmuni;
- XMHni shakllantirishning uslubiy va me’yoriy bazasi;
- XMHlarni qo‘llash doirasi (tarqatish kengligi).

Moliyaviy hisobotni rivojlantirishning xalqaro aspektlari Y.V.Sokolov, V.V.Kovalev, S.N.Karelskaya, M.M.Gurskaya, M.I.Kuter, D.A.Lvova, N.V.Generalova, N.S.Pomazkovlar tomonidan buxgalteriya hisobi va hisobotining umumiy evolyutsion rivojlanishi bevosita o‘z tadqiqotlarining amaliy vazifalari orqali ko‘rib chiqishgan. Namlari keltirilgan mualliflar tomonidan olingan natijalarni umumlashtirish asosida ilgari davrlashtirish mezonlari sifatida belgilangan XMHlarning sifat va miqdoriy xususiyatlarining o‘zgarishi tahlilini hisobga olgan holda XMH evolyutsiyasining to‘rt bosqichini ajratib ko‘rsatish taklif etamiz (1-jadval).

Bunday vositadan foydalanuvchilarning, ya’ni XMHS loyihasiga qo‘shilgan mamlakatlarning biznes hamjamiyatining vakillari nuqtai nazaridan, samaradorlik foydalanish narxi va ishlab chiquvchilar tomonidan e’lon qilingan maqsadlarga erishish va biznes muammolarini hal qilishdagi samaradorligi bilan baholanadi [1]. XMHS “mafkurachi”lari milliy iqtisodiyotning rivojlanishi va potentsialining aniq ustunligi tufayli XMH rivojlanishining to‘rtinchi (joriy) bosqichining mazmuni XMHSning hisob va hisobotning milliy tizimlariga (HHMT) tizimli kengayishi sifatida, shuningdek uyushgan kapital bozorlariga tavsiflanishi mumkin. XMHS XMHlarni, shu jumladan mamlakat iqtisodiyotini tuzishda asosiy metodologik asosdir. XMHSning tizimli ustunligi tufayli standartlar talablarini amaliy amalga oshirishning o‘zgaruvchanligi, shu jumladan hisobot ko‘rsatkichlarini shakllantirish uchun amalda qo‘llaniladigan shakllar va algoritmlar oshadi.

O‘zgaruvchanlik darajasining oshishi XMH ning keyingi rivojlanishiga nisbatan noaniqlikning kuchayishiga olib keladi. Shunday qilib, “an’anaviy izdosh” (masalan, Avstraliya, Singapur, Gonkong) va kuchliroq AQSh umumiy qabul qilingan buxgalteriya standartlari (UQQBS) tizimining “qaram foydalanuvchisi” pozitsiyasida bo‘lgan ba’zi ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlardagi HHMTlar uchun (Masalan, Quvayt, Kipr, Pokiston) XMHSni o‘zlashtirishning asosiy masalalari metodologiya va tegishli uslubiy yordam sohasida mahalliyashtirilgan. Shu bilan birga, yuqoridagi toifaga kirmagan HHMT mamlakatlari, masalan, Xitoy va Rossiya uchun XMHSni o‘zlashtirish chegaralari va ko‘lamining o‘zgaruvchanligi kengroqdir [2].

Xalqaro moliyaviy hisobotning rivojlanish bosqichlari

Bosqich va uning mazmuni	Qo‘llash doirasi (tarqalish miqyosi)	Taqdim etishning mazmuni va shakllari	Jarayonni markazlashtirishning uslubiy asoslari va darajasi
1. Birlamchi shakllanish (paydo bo‘lishi). Moliyaviy hisobotlarning ko‘rinishi ularni tayyorlash va taqdim etish joylarida belgilangan qoidalardan farqli qoidalarga muvofiq tuzilishi	Xalqaro biznesga ega bo‘lgan individual kompaniyalar. Yagona tashkil etilgan bozorlar va investitsiyalash institutlari	Xususiy korporativ qoidalar bilan belgilanadigan ajratilgan ko‘rinish va shakllar. Ajratilgan metodologik asosi. Moslashtirilmagan hisobot shakllaridan foydalanish	Markazlashtirishning past darajasi. Hisobot jarayonining elementlarida tizimli xususiyatlarning yo‘qligi yoki rivojlanishning past darajasi.
2. Mahalliy rivojlanish. Korporativ darajadagi standartlashtirish	Xalqaro biznesga ega bo‘lgan ba‘zi savdo va ishlab chiqarish kompaniyalari. Ba‘zi tashkil etilgan bozorlar va investitsiyalash institutlari	Korporativ darajada va qaram hududlarga ega bo‘lgan alohida davlatlar darajasida hisobot shakllari hamda turlarini birlashtirish	Markazlashtirish darajasining pasayishi. XMHlarni shakllantirish jarayonida izchillik belgilari mavjud. Korporativ darajada va qaram hududlarga ega bo‘lgan alohida shtatlar darajasida qoidalarni soddalashtirish
3. Konsentratsiya va unifikatsiya. Transmilliy kompaniyalar (TMK) va mintaqaviy uyushgan bozorlar tomonidan standart o‘rnatish. Mikromoliya tizimini yaratish	Aksariyat TMK va yirik uyushgan bozorlar, xalqaro moliya tashkilotlari va investitsiya institutlari	Jahon iqtisodiy rayonlari va mintaqaviy uyushgan bozorlar birlashmalari darajasida shakllarni birlashtirish	Raqobatchi asosiy buxgalteriya tizimlariga asoslangan hisobot usullarini yig‘ish. Etakchi iqtisodiyotlar va mintaqaviy birjalar asosida standartlashtirish. Markazlashtirishning o‘rtacha darajasi
4. Tizimli globallashtirish. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS) ustunligi	Barcha TMKlar. Barcha xalqaro almashinuvlar; moliyaviy tashkilotlar. Institutsional investorlar. Ba‘zi yurisdiksiyalar	Jahon standartlari va axborot texnologiyalari rivojlanishining yuqori darajasiga asoslangan shakllarning yuqori darajada unifikatsiyasi	Yuqori darajadagi markazlashtirish. XMH tizimi shakllantirildi. XMH tizimida XMHSning asosiy roli. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning milliy hisob tizimini saqlab qolish (AQSh, Yaponiya, Buyuk Britaniya)

Iqtisodchilar xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini qo‘llashning oltitagacha shakllarini aniqladilar, ular tegishli mamlakatlarning HHMTlari o‘z shaxsiyligini yo‘qotish darajasida farqlanadi. Buni yetakchi mamlakatlar, birinchi navbatda, AQSH, Yaponiya va Buyuk Britaniya iqtisodiyotiga XMHSning to‘liq integratsiyalashuvining kechikishi va boshqa, iqtisodiy jihatdan zaifroq mamlakatlarning XMHSlarida HHMT bilan yaqinlashuv tezligining tezlashishi tasdiqlaydi.

XMHSda HHMT bo‘yicha moliyaviy hisobotlar holatining uchta darajalari mavjud (2-jadval). HHMTda uchinchi variantni cheklangan tarzda amalga oshirish moliyaviy hisobot hisobot biznesining pozitsiyasi to‘g‘risida ma‘lumot manbai sifatida barcha kerakli funktsiyalarni bajarmasligini ko‘rsatadi. XMHS milliy bozorda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi uchun uni amalga oshirish nafaqat biznes, balki davlat ehtiyojlari bilan ta‘minlanishi kerak [3].

2-jadval

HHMTda xalqaro moliyaviy hisobot holatiga oid variantlar

Daraja (var. №)	Mavjud hisobot tizimi bilan integratsiya darajasi	Huquqiy sohaga integratsiyalashuv darajasi	HHMTda tarqalish sohasi
1.	Kompaniyalar uchun majburiy hisobot shakllari ro‘yxatiga kiritilmagan	HHMT rasmiy maydoniga kiritilmagan	Xalqaro biznesga ega davlat kompaniyalari
2.	U majburiy hisobot shakllariga kiritilgan, lekin hech qanday shaklni almashtirmaydi, lekin mavjud bo‘lgan kompaniyalarning majburiy hisobot shakllari va turlariga qo‘shimcha ravishda kiritilgan	HHMT rasmiy maydoniga kiritilgan	Zarur bo‘lganda ommaviy va nodavlat kompaniyalar
3.	Majburiy hisobot shakllariga kiritilgan va boshqa majburiy hisobot shakllarini almashtiradi	HHMTning rasmiy maydoniga kiritilgan, ustuvor ahamiyatga ega	HHMT me‘yoriy qoidalari bilan belgilanadi

Keyingi o‘n yillikda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi davlat moliyasini boshqarishga sezilarli ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, o‘sib borayotgan korporativ, mintaqaviy va global telekommunikatsiya vositalaridan foydalanishda elektron hujjatlar aylanishini tashkil etish va huquqiy tartibga solish muhim ahamiyatga ega [4]. Bundan tashqari, ko‘pgina mamlakatlarda XMHSni HHMT amaliyotiga joriy etish jarayonining globallasuvi XMHS tushunchasining yuqorida qayd etilgan izohlarini o‘zgartiruvchi omillaridan biridir. Eng yirik kapital bozorlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan mustaqil buxgalteriya tizimi sifatida faoliyat yuritadigan XMHS nafaqat uning uslubiy tarkibiy qismiga, balki HHMTning barcha elementlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Bunda XMHSning hozirgi rivojlanish darajasi nazariy qoidalarning munozaraliligi va moliyaviy natijalarni taqsimlash bo‘yicha munosabatlarning psixologik jihatlari bilan birlashtirilgan hozirgi vaqtda qo‘llaniladigan uslubiy

yondashuvlar samaradorligining noaniqligi bilan tavsiflanadi. Bozor muhitining ushbu va unga hamroh bo‘lgan omillari manfaatdor tomonlarni integratsiyalashgan hisobot kabi muqobil kontseptsiyalarni ishlab chiqish va tarqatish, shuningdek, XMH rivojlanishiga ko‘p yo‘nalishli ta‘sir ko‘rsatadigan moliyaviy hisobotlarni buzib ko‘rsatish uchun sharoit yaratadi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Родченков М.В. Проблемы трансформации национальных учётных систем под эгидой МСФО и их влияние на стоимость учётного процесса // Вестник Московского университета. – Серия 6. Экономика. – 2022. – вып. 3. – С. 22–42.
2. Рожнова О. В. Развитие МСФО: проблемы и пути их решения в условиях цифровизации // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2019. – Т. 15. – № 3. – С.27-37.
3. Соловьева О.В. Международные стандарты финансовой отчетности. Концептуальные основы подготовки и представления финансовой отчетности [Текст] / О.В. Соловьева. — М. : Эксмо. — 2010. — 288 с.
4. Mirzayev D. A., Arzikulov S. D., Vahobova G. I. Axborot tizimlarini g‘aznachilikda qo‘llashning xorijiy tajribalari //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. Special Issue 3. – С. 624-628.
5. Хорин А.Н., Бровкин А.В. Цели и особенности анализа интегрированной отчетности, корпоративного капитала и комплексной результативности бизнес-процесса // Креативная экономика. – 2018. – Том. 12 – № 4 – С. 499–512.
6. Mirzayev D. A. Bank sektorini raqamlashtirish tushunchasi, mohiyati va bosqichlari //Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining tutgan o‘rni. – 2023. – Т. 1. – №. 1.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MOLIYA-BANK TIZIMINI
RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI**

Namozov Olim Botirovich

TDIU, “Iqtisodiyot” kafedrasida dots., (PhD)

Alixanov Pahlavon Shuhrat o‘g‘li

TDIU, “Iqtisodiyot” fakulteti I-71 guruh

Ma‘lumki, mamlakatimiz prezidenti zamonaviy va rivojlanayotgan dunyoda yurtimizni jahondagi o‘rnini yuqorilashi uchun kerakli chora-tadbirlar o‘tkazishni ma‘lum tashkilotlarga yuklamoqdalar. Jumladan, yurt boshimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 12-sentabrdagi PQ-3270-sonli “Respublikada bank tizimini yanada rivojlantirish va barqorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari bunga yaqqol misol bo‘ladi.⁵⁵

Bank tizimini isloh qilish mamlakat iqtisodiyoti o‘shishiga ulkan hissa qo‘shadi. Bundan tashqari, mamlakat aholisining yashash sharoitlari, bank tizimini takomillashtirish orqali yaxshilanadi.

⁵⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 12.09.2023 yildagi “Respublikada bank tizimini yanada rivojlantirish va barqorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari.